

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

МЕЛЬНИЧУК Міля Іванівна

ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

В ТРУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

/на матеріалі дошкільних закладів України

кінця ХІХ - 30-х років ХХ стол./

ІЗ.00.01 - теорія і історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ

КАНДИДАТА ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

Київ - 1995

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України

Науковий керівник -

кандидат педагогічних наук,
доцент ДЬОМІНА Інна Семенівна

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук,
професор ВІЛЬЧКОВСЬКИЙ
Едуард Станіславович
кандидат психологічних наук,
доцент ПРОСКУРА Олена Василівна
Рівненський державний
педагогічний інститут

Провідна установа -

Захист відбудеться "12" січня 1996 р. о 14 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01. 32. 02
в Інституті педагогіки АПН України
/252001, м.Київ -І, вул. Трьохсвятительська, 8/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині
Інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розісланий "11" грудня 1995 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

професор М.П.Легкий

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00739801 (S)

71 5

Актуальність дослідження. Розвиток дошкільного виховання в Україні та перспективи його вдосконалення є науково-педагогічною проблемою. Сучасні концепції реорганізації освіти в Україні визнають величезне значення дошкільного дитинства у формуванні гармонійно розвиненої особистості та орієнтуються на процес виховання дитини і пізнання нею світу як на самопізнання й самореалізацію кожного індивіда. У практиці роботи дошкільних закладів це виявляється в прагненні педагогів розвинути в дітей найкращі людські якості, залучити їх до творчої праці, підготувати до життя й діяльності в суспільстві.

Національно-культурне відродження України, відродження історичної свідомості, традицій, національно-етнографічних особливостей народу та примноження його матеріальних і духовних надбань неможливі без творчої праці її громадян. Народ, який дав світові Г.С.Сковороду, Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка, Лесю Українку та багатьох інших видатних синів і дочок, проніс через століття традиції виховання духовно досконалої людини як цілісності, індивідуальності, у формуванні якої першорядне місце відводилось трудовій діяльності. Праця – найкращий хранитель людської моральності, а тому й "повинна бути вихователем людини"¹.

Тільки-но дитина починає ходити, вона обслуговує себе, бере посильну участь у домашній роботі родинного осередку, вона працює. "Народна педагогіка, – писав В.О.Сухомлинський, – не боїться того, що праця втомлює, вона знає, що праця неможлива без поту і мозолів"².

-
1. Ушинський К.Д. Матеріали до третього тому "Педагогічної антропології" // Твори в 6-ти томах. – Т.6. – К.: Радянська школа, 1955. – С.333.
  2. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям // Вибрані твори в п'яти томах. – Т.2. К.: Радянська школа, 1976. – С.554.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Проблема навчання і виховання працею в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях розглядається як проблема готовності підростаючого покоління до трудової діяльності, формування потреби і розвитку загальної здатності до праці. В основі відповідального ставлення до праці лежить працелюбність. Уже в діяльності дітей дошкільного віку поєднуються потреби в праці, передбачення майбутнього результату, володіння засобами праці, орієнтація в міжлюдських виробничих відносинах.

Для ґрунтовного вивчення проблеми виховання дітей дошкільного віку в праці важливе значення мають сучасні дослідження діяльності української школи рефлексології та педології /О.В.Сухомлинська/, Наркомосу України у 20-30-ті роки /Л.В.Тютюнник та ін./, психолого-педагогічних аспектів трудового виховання молодших школярів та старшокласників /Д.А.Сметанін, В.М.Мадзігон, В.Н.Турченко, Н.Є.Мойсеєк, О.І.Кочетов, Я.Л.Коломинський, Ю.З.Гільбух, Є.П.Верещак, І.Д.Бех, Н.Б.Копиленко та ін./.

У сучасній психолого-педагогічній науці панує одностайна думка, що важливо вже з молодшого дошкільного віку формувати в дітей любов до праці. Це підтверджується дослідженнями вчених /В.І.Логінова, В.Г.Нечаєва, Р.С.Буре, М.В.Крулехт, Я.І.Ковальчук, О.В.Проскура, З.Н.Борисова, Т.І.Поніманська, Є.С.Вільчковський, В.П.Ждан, Л.П.Іонова, І.С.Дьоміна, З.П.Плохій, В.О.Павленчик, В.І.Тютюнник, А.М.Богущ, Л.А.Снігур та ін./, які збагатили теорію і практику виховання психічно і фізично здорових дітей.

Процес праці - це двосторонній процес взаємодії людини з природою. У філософському розумінні праця вимагає суб'єктивних та об'єктивних умов, щоб індивід міг самореалізуватися і вдосконалювати свої творчі здібності.

У сучасних умовах праця людини нерідко втрачає емоційне начало, творчі й естетичні функції, що своїм корінням сягають у

дошкільне дитинство. Спостереження за навчально-виховною роботою в дитсадках показують, що дитячій праці тут приділяють недостатньо уваги як батьки дошкільників, так і вихователі. Сьогодні все більш наполегливіше висувається завдання, поставлене ще С.Ф.Русовою, П.П.Блонським і Л.С.Виготським, - завдання справи ді розвиваючого навчання, котре давало б не лише суму готових знань і навичок, але й формувало б узагальнені вміння і здібності, що уможливлювало б швидке орієнтування дитини в нових обставинах, здатність творчо вирішувати поставлені практичні завдання.

Праця дошкільників має свої особливості, зумовлені насамперед віковими можливостями. Л.С.Виготський писав /1930/, що центральною методологічною проблемою є підхід до праці з точки зору розвитку трудової діяльності відповідно до вікових можливостей.

Основні положення теорії передових українських педагогів до початку 20-х років про виховання працею /С.Русова, Н.Дубенець, О.Дорошенко, Я.Чепіга/ та радянського періоду /Н.Крупська, С.Шацький, П.Блонський, А.Макаренко та ін./ апробували в практиці шкіл та дошкільних закладів.

Автори виховних концепцій доводили, що фізичні та психічні здібності дітей дають їм змогу брати участь у різних формах праці, ставити мету діяльності, володіти зовнішніми та внутрішніми засобами праці, досягати наміченого результату. Метою виховання вони вбачали щастя дитини, що виявляється у формуванні таких важливих якостей, як працелюбність, любов до навколишнього, розвиток творчих здібностей.

Фундатор дошкільного виховання в Україні Софія Федорівна Русова засобами вітчизняної народної культури та прогресивної світової спадщини намагалася поширювати гуманні ідеї щодо виховання розумних працюючих дітей, не відчужених від народу, а навпаки, зв'язаних з ним повагою до всього свого, знанням усього

того, серед чого вони виростають, здатних пізнавати, перетворювати і емоційно засвоювати світ.

Аналіз програм, практичного досвіду, а також науково-методичної літератури дає можливість стверджувати, що в 20-30-ті роки вихованню працелюбності відводилось центральне місце в роботі дитячих садків. Завдяки посильній праці утверджувалася "самостійність" дитини як особистості, забезпечувався її психічний і фізичний розвиток, нагромаджувалися духовні якості, формувались етично-ціннісні взаємини дітей з ровесниками і дорослими.

Оскільки в дитинстві є помітними значні розбіжності в здатності дітей до різних видів діяльності, то вихователі намагалися залучати кожного дошкільника до тієї діяльності, до якої він виявляє здібності, у якій відчуває потребу і досягає успіхів. У 20-ті роки педагоги виходили з того, що для успішного розвитку дитини така діяльність повинна характеризуватися як творча, значуща для людей праця.

Для розв'язання проблеми виховання та навчання дітей у трудовій діяльності необхідно обґрунтувати співзвучні нашому часові напрямки і методи, осмислити позитивний досвід минулого щодо забезпечення свободи особистості, її гідності й повноцінного розвитку в умовах дошкільного закладу. Тому теоретичний і практичний інтерес як у педагогічному, так і в соціальному аспектах становить звернення до тих періодів історії, коли подібні завдання розв'язувалися на етапі становлення суспільного дошкільного виховання і були нерозривно поєднані з нагальними проблемами виховання в праці. Хоч період кінця XIX-30-их років XX століття був складним в історії України, саме у цей час нагромаджено цікавий самобутній досвід з проблем дитячої праці. Узагальнення його сприятиме переосмисленню і поверненню до життя апробованих часом ефективних шляхів, засобів і методів залучення дітей до

праці.

Автори досліджень з історії розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні /С.Б.Абрамсон, Н.С.Переверзева, С.К.Гутянський, О.Г.Дзевєрін, Г.І.Іваненко, Т.А.Ларіонова, Л.В.Батліна та ін./ розглядали трудове виховання дітей як один з компонентів загального педагогічного процесу без поглибленого вивчення суті проблеми.

Такі вчені, як В.Г.Нечаєва /1964/, Л.М.Казарян /1972/, В.А.Одинцова /1992/ та інші, у своїх дослідженнях розкривають проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогіці у перші два десятиліття радянського часу. Проте питання організації дитячої праці в дошкільних закладах України з моменту їх заснування й до кінця 30-х років не було предметом спеціального дослідження. Ми поставили за мету заповнити наявну прогалину.

Актуальність проблеми і необхідність її розв'язання в світлі завдань дошкільного виховання, а також відсутність спеціального історико-педагогічного аналізу зумовили вибір теми дисертаційного дослідження "Виховання дітей дошкільного віку в трудовій діяльності /на матеріалі дошкільних закладів України кінця XIX-30-х років XX стол./".

Об'єкт дослідження - теорія і практика виховання дітей дошкільного віку в трудовій діяльності.

Предмет дослідження - теоретичні засади виховання дітей у праці: їх зміст, форми і методи в історії дошкільних закладів України кінця XIX - 30-их років XX століття.

Метою дослідження було вивчити, проаналізувати та узагальнити історію розвитку виховання дітей у трудовій діяльності, а також виявити можливості використання досягнень теорії і практики виховання в праці для удосконалення навчально-виховного процесу

в сучасних типах дошкільних закладів України.

Відповідно до предмета і мети дослідження було поставлено такі завдання:

1. Проаналізувати вплив прогресивних педагогічних ідей і серед них народних традицій виховання в праці на розвиток дошкільної справи в Україні.
2. Визначити суспільно-педагогічні умови створення і діяльності типів дошкільних закладів в Україні на різних етапах їх розвитку й проаналізувати виховання дітей в них у процесі трудової діяльності.
3. Розкрити гуманістичні погляди С.Ф.Русової на виховання дітей дошкільного віку працюю.
4. Визначити динаміку розвитку завдань, змісту, форм і методів виховання дітей працюю в теорії і практиці дошкільної роботи в Україні досліджуваного періоду.

На захист виносяться:

1/ положення про те, що в Україні у досліджуваний період була своя школа, свій напрямок розвитку дошкільної справи та підходи до вирішення проблем виховання працюю на основі народності, демократизму, гуманізму, антропологізму, ідей вільного виховання;

2/ положення про визначальну роль праці у навчанні та вихованні дошкільників і формуванні дитячого колективу;

3/ система видів, форм, методів та зміст трудової діяльності дошкільників, які залежать від соціально-економічних умов, розвитку педагогічної науки і практики і обумовлюють панування загально-теоретичних концепцій виховання.

Методологічною і теоретичною основою дослідження є: демократизація, гуманізація та пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими у процесі виховання дитини, положення про значен-

ня народних традицій, етнопедагогіки у залученні дітей до праці; про історично змінний характер освіти та навчально-виховних закладів; діалектичне розуміння суті розвитку і виховання, про формування особистості в процесі самореалізації та активної діяльності в умовах колективу; роль праці у формуванні психічно і фізично здорової дитини.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел, систематизація і класифікація історичного матеріалу та архівних документів.

Джерела дослідження. Для дослідження проблеми було використано матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України /фонди І66/; інструкції Головоцвуху Наркомосу України, стенограми Всеукраїнських конференцій та нарад з проблем дошкільної роботи, які допомогли розкрити діяльність різних типів закладів у досліджуваній період. Неабиякий інтерес викликали звіти й доповіді окремих дошкільних установ, наявні в матеріалах Державного архіву Харківської та інших областей України. З книжкових публікацій для поглибленого вивчення соціально-педагогічного контексту діяльності навчально-виховних закладів використано багатий педагогічний доробок С.Русової, дослідження Г.Гринько, Я.Ряппо, Я.Чепіги, О.Дорошенкової, які працювали в той час в Україні. Проаналізовано журнали 20-30-х років /"Дошкольное воспитание", "За комуністичне виховання дошкільника" та ін./, зокрема статті М.Скрипника, О.Залужного, А.Суровцевої, А.Гендрихівської та ін., в яких частково висвітлено різні аспекти теорії і практики виховання дітей дошкільного віку засобами праці.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дослідження полягають у тому, що на конкретному історико-педагогічному матеріалі викладено історію виникнення й діяльності різних

типів дитячих закладів України крізь призму втілення в них ідей дитячої праці в процесі навчання і виховання малюків; проаналізовано еволюцію ідей щодо сутності праці дошкільників у національному вихованні через зміну різних точок зору на підходи до виховання дитини: "вільне виховання", авторитарне та обґрунтування взаємодії з дошкільниками як суб'єктами діяльності й членами колективу, а також розкрито можливості втілення в сучасну практику втрачених у минулі роки ідей педагогічного стимулювання праці дітей, форм трудової діяльності.

Уперше введено в науковий обіг невідомі та маловідомі джерела /архівні матеріали, журнальні статті, програми дошкільних закладів 1928-1932 рр./, методичні посібники, що розкривають суть досліджуваної проблеми і дають змогу розширити й конкретизувати знання про становлення проблеми дитячої праці в дошкільному вихованні в Україні кінця XIX - 30-х років XX століття.

Практична значущість історико-педагогічного дослідження полягає в тому, що його матеріали можна використовувати для виховання дітей працею у дошкільних закладах, на лекціях та семінарських заняттях для студентів педагогічних вузів, у виступах перед працівниками дошкільних закладів.

Зміст та висновки можуть бути корисними при розробці курсів дошкільної педагогіки в педагогічних інститутах, при складанні навчальних та методичних посібників для вихователів дошкільних закладів, спецкурсів, для учнів педагогічних училищ, у системі підвищення кваліфікації і перепідготовки педагогічних кадрів. Ними можуть скористатися наукові працівники, які вивчають розвиток педагогічної думки в Україні.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, його методологічні основи, сформульовано завдання роботи, розкрито її наукову новизну, теоретичне і практичне значення.

У першому розділі "Соціально-педагогічні основи організації дошкільних закладів України і їх роль у залученні дітей до праці" висвітлено питання про організацію роботи окремих типів дошкільних закладів у колонії дореволюційної Росії - в Україні з кінця XIX століття - до 30-х років XX століття, а також про вплив гуманістичних поглядів українських, російських та зарубіжних педагогів у розв'язанні проблеми залучення дітей до праці.

Вивчення показало, що в Україні в кінці XIX - на поч. XX ст. дитячі дошкільні заклади не мали масового поширення. Діти до семи років перебували під опікою рідних і панівними принципами виховання були трудовий принцип, особистий приклад батьків, імітаційні ігри, що відтворювали трудові процеси дорослих. Як виховні засоби використовували міфологію, фольклор, перекази про героїв, байки, легенди та домашню працю. Незначна кількість безплатних та створених на благодійні приватні кошти "народних" дитячих садків, "захистків /міських очагів/, "захоронків", ясел, майданів, клубів, колоній, "сімейних груп" та притулків не могла задовольняти зростаючі потреби бідних верств населення в громадських педагогічних закладах.

Дошкільні установи оберігали дітей від непосильної для них участі в роботі дорослих, до якої їх нерідко залучали в сім'ї чи на виробництві. Занадто важка й непосильна праця ставала суворим обов'язком і не могла сприяти ні духовному, ні фізичному становленню дітей. Вихователі намагалися створити реальні умови вільного розвитку дитини й так організувати працю дітей, щоб вони не

зневірялись у своїх силах і не ставились до неї як до одна-
 нитної нудної справи. Залучаючи дітей до самообслуговування,
 навчаючи їх рукоділля, господарювання, городництва, традиційних
 народних ремесел, дошкільні наставники прагнули підготувати їх
 до самостійного життя. Поряд з цим дитинство розглядали як уні-
 кальний самоцінний період у житті людини, найбільш сприятливий
 для навчання і виховання, зокрема виявлення засобами праці нахи-
 лів та здібностей в умовах раціонально організованої діяльності.

Виходячи з інтересів дітей і перспектив їхнього дальшого
 розвитку як повноцінних членів суспільства, життєвої потреби до
 активної творчої самодіяльності, пізнання світу, педагоги сти-
 хійно, і часто інтуїтивно визначали тактику роботи з вихованцями.
 Через постійний добір ігор, бесід, екскурсій, прогулянок, спосте-
 режень і робіт у саду, на городі, в квітнику, майстерні та праці
 з різноманітними матеріалами /вирізування з паперу, шиття по
 картону та тканині тощо/ вони виховували в дошкільників працелюб-
 ність, інтерес до праці і її результатів.

Найбільші науково-педагогічні пошуки того часу велися у ве-
 ликих містах України: Харкові, Одесі, Катеринославі, зокрема, в
 Києві у Товаристві народних дитячих садків /1907 р./, очолювано-
 му Н.Д.Лубенець.

Для втілення наукових цілей та виховної практики і техніки
 в життя у 1908 р. під керівництвом професора І.А.Сікорського бу-
 ло відкрито Київське Фребелівське педагогічне товариство і його
 заклади: Фребелівський педагогічний інститут, Дитячий садок з По-
 чатковою школою, Дитячий притулок і Педагогічну амбулаторію.

Пошуки педагогів було спрямовано насамперед на те, щоб при-
 вести навчальний процес у відповідність із силами, запитами та
 можливостями дітей як майбутніх носіїв культури, збудити в них
 інтерес до активної діяльності, творчого пізнання навколишнього

світу.

Значно вплинули на практику роботи дитячих закладів гуманістичні ідеї К.Ушинського, Ф.Фребеля та М.Монтесорі щодо ролі праці в психічному і фізичному розвитку дитини, а також концепції "вільного виховання", які пропагували тогочасні українські педагогічні товариства.

Широко використовувались у цих закладах засоби народної творчості, завдяки яким у дітей формували "корінь духовності". Виховувалась людина діла, бо саме в діяльності й творчості гармонійно розвиваються і формуються сили та здібності. Дитина краще вчиться на власному досвіді. Ось чому гаслом Монтесорі-педагогіки були слова: "Допоможи мені це зробити самому". В процесі трудової діяльності дитини відбувалось вдосконалення її органів чуття і організму в цілому як робочого апарату. Використовуючи дидактичний матеріал, побудований за принципом самоконтролю, особливі види ручної праці /гончарство й будівельні роботи/, важливим було не пропустити той час, коли діти цілком природно й найлегшим шляхом можуть навчитись здобути певні навички трудової діяльності.

Вихователі дитячих дошкільних закладів України спирались на узагальнений у спеціальних посібниках педагогічний досвід своїх російських колег М.Х.Свентицької, Л.С.Тезавровської, Л.К.Шлегер, Є.І.Тихєєвої. У цих посібниках йдеться про великі можливості різних типів дитячих дошкільних закладів, зокрема приватних, побудованих на принципах самоуправління, фінансової і змістової самостійності, у розв'язанні завдань виховання дітей у праці. Ручна праця - це основа занять дошкільника у дитсадку, лабораторія, де дитина завдяки власному досвіду нагромаджує практичні знання, вдосконалює свої сили і здібності.

Визначна роль у розвитку дошкільного виховання к.ХІХ - поч.

XX ст. належить С.Ф.Русовій, яка в 1871 р. відкриває перший приватний дитсадок у Києві для дітей інтелігенції. У розділі особливу увагу приділено її педагогічному доробку в утвердженні демократичних і гуманістичних основ виховної концепції дошкільних закладів на засадах антропології. Положення щодо формування у дітей світосприймання та елементів духовних традицій, спілкування з природою та людьми вона виклала у фундаментальній праці "Дошкільне виховання" в 1918 р. Ці положення є актуальними і в наші дні. Праця формує характер дошкільника, розвиває його соціальні почуття, "гармонію індивідуальної волі та спільного гуртового порядку", об'єднуючи "навколо шляхетної й гарної мети".³

Виходячи з розуміння нероздільності виховання і навчання, С.Русова вважала, що праця – це основний засіб фіксування знань у дитячій свідомості, оскільки вони йдуть "через руку в розум", і саме завдяки праці виявляються творчі сили дитини, розвиваються художні почуття. Педагог сформулювала вимоги до дитячої праці: вона має бути доступною для дошкільника і не вимагати значних зусиль, не призводити до невдач і негативних емоцій. С.Русова акцентувала увагу на тому, що трудова діяльність має завжди конкретне завдання, дає реальні результати, у чому й полягає її цінність для дошкільників.

Розвиток трудових творчих нахилів дитини важливо спрямовувати з урахуванням її реального оточення й використовувати такий матеріал, який найбільше поширений у даній місцевості: це глина, дерево, усе, що пов'язане з хліборобством, бджільництвом, садівництвом та іншими галузями сільського господарства. Дорослі мають передавати дитині вироблені людьми й зафіксовані в

3. Русова С.Ф. Дошкільне виховання // Укр.Видавн. в Катеринославі. - 1918. - С.61.

народній культурі засоби і способи пізнання світу, пошуку істини, оволодіння суспільним та виробничим досвідом.

Спроба С.Русової втілити в практику роботи дошкільних закладів основи нового підходу до виховання працюю, що дало б українському народові свідомих чесних робітників, які викували б і здобули йому і долю, і волю, вже на початку 20-х років вступила в суперечність з реальностями заполітизованого суспільства. У 1922 р. С.Русова була змушена емігрувати до Чехословаччини, де й продовжила свою плідну наукову працю. І лише сьогодні, коли ми відроджуємо гуманістичну суть незалежної України, можна реалізувати її демократичну концепцію розвитку дошкільного виховання задля формування творчої працюючої дитини.

У період короткочасної державної незалежності України /1917-1920 рр./ освітні проблеми, зокрема завдання виховання маленьких громадян, розглядались на демократичних засадах. Молода Українська Народна Республіка продекларувала турботу про дітей, про їхній гармонійний розвиток у закладах соціального виховання, створюваних на кошти земств, міського самоврядування, селянських громад тощо. Департамент позашкільної освіти й дошкільного виховання за участі С.Ф.Русової розробляв плани та програми навчально-виховної роботи. Праці як морально-освітньому факторові у розвитку підростаючого покоління надавалось першорядного значення.

Слід відзначити, що перші документи дошкільних закладів висували вимоги щодо організації, змісту і методів навчально-виховної роботи. Зокрема, підходи до розв'язання проблеми місця і ролі праці у вихованні частково подавали "Порадники діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання" /1918 р./, інструкції НКО України, видані у 1919-1920 рр., а також деякі документи РРФСР. В "Інструкції ведення осередку дитячого садка", "Інструк-

ції для дитячого садка і захисту", "Інструкції з городництва", "Інструкції для керівників дитячих садків" та інших відображали загальні принципи й закономірності постановки виховання: суспільність, самостійність, зближення з природою, індивідуальність, творчий трудовий принцип.

Процеси, що відбулися в країні після Жовтня, входження України до складу СРСР, зміни в соціальних, політичних та економічних структурах суспільства призвели до переоцінки культурних цінностей, а відтак виникла потреба будувати систему дошкільних закладів на нових засадах виховання. Позитивним є той факт, що молода педагогічна українська наука у першій половині 20-х років орієнтувалась на Західні психолого-педагогічні досягнення того часу.

У роки загострення громадянської війни, іноземної інтервенції, розрухи народного господарства Радянської України та непу /1921-1926/ виховання дошкільників у дитячих садках /протягом 5-6 годин/ значно ускладнилося. Щоб захистити дітей, зокрема сиріт, безпритульних від різних хвороб та голодної смерті, було організовано такі типи педагогічних закладів: "вахистки", майдани, дитячі будинки тощо. Цей період характеризувався тим, що більшість дітей перебувала в постійних та денних дитячих будинках /до 12 годин на добу/, в основі діяльності яких дежала праця, і господарчі функції тут тісно поєднувалися з вихованням. У дитячих будинках для дітей 4-8 років та шкільного віку, створювалась атмосфера, в якій вихованці почували себе господарями. Навчання дітей засобами праці - основний напрям педагогічної роботи в досліджуваний період. Творчо мислячі працівники дошкільних закладів, додержуючись наукових рекомендацій, намагалися створити вихованцям належні умови для різноманітної діяльності, розвитку трудових навичок відповідно до можливостей дитячого віку. Для цьо-

го влаштували ігри, що відтворювали трудові процеси дорослих, екскурсії на виробництво, зустрічі з людьми праці. Діти мали можливість наслідувати або самостійно вибрати привабливу для них трудову діяльність та партнерів для спілкування /як однолітків, так і школярів/. Трудові заняття та колективну працю організовували так, щоб діти сприймали їх природно, як вільно вибрану ними діяльність.

В Україні дошкільні заклади як перша сходинка системи освіти регламентувались у "Кодексі законів про народну освіту", затвердженому ВУЦК 2 листопада 1922 р. Головний комітет соціального виховання Наркомосу відав всіма питаннями дошкільного виховання, а саме розробкою і вдосконаленням принципів системи соціального виховання і навчально-виховних планів для кожного типу дитячих закладів, організацією їх на місцях.

Завдання щодо виховання людини-борця за здійснення ідеалів робітничого класу, воєнничого гуманіста й оптиміста спричинило пошуки відповідного змісту дитячої праці, виховних завдань, а також активну участь дітей у суспільно значущій праці, що мали чітко спрямовану класову та ідеологічну сутність.

Український педагог О.Дорошенкова, аналізуючи напрям роботи дитячих садків на початку 20-х років, відстоювала необхідність і надалі проводити курс на розкриття цінності дитячого періоду в становленні особистості, на гуманізацію змісту трудової діяльності малят, на розвиток індивідуальності через формування дитини в системі колективного виховання. Головне завдання дитсадка, на її думку, полягало в тому, щоб "пильнувати індивідуальність дитини та потреби дитячого організму, не лякаючись докору, що це порушує принципи соціального виховання, бо саме потреби дитячого організму може варто використати для потреб доби"⁴. Шляхи реалі-

4. Дорошенкова О. Дитячий садок // К.: Видав. Київського Райкому Профспілки Цукровиків. - 1922. - С.218.

зації виховних завдань вона вбачала в поєднанні власне трудової діяльності дітей з формуванням у них інтересу до явищ суспільного життя в республіці, рідному місті чи селі, до праці дорослих.

Стан навчально-виховної роботи в школах та дошкільних закладах аналізувався в "порадниках" із соціального виховання дітей Наркомосом України щороку, починаючи з 1921 і по 1928 рік. Скажімо, у "Пораднику..." /1924/ основну увагу звернуто на розв'язання таких завдань дитсадка, як: самоорганізація дітей, тобто участь їх у будівництві свого життя; дитяча праця, спрямована на формування взаємовідповідальності, взаємозалежності, колективної солідарності та ознайомлення з виробничою працею дорослих і закріплення знань про цю працю.

Принцип виховання працею і "трудоий метод" широко використовували на практиці після III Всеросійського з'їзду з дошкільного виховання /1924/, на якому було теоретично обґрунтовано визначальну роль праці у вихованні дошкільників. Беручи за основу соціального виховання /як у школах, так і в дитсадках/ трудову діяльність, педагоги України планували навчально-виховний процес відповідно до комплексної системи з урахуванням таких "організаційних моментів": 1. Природа як чинник реалістичного виховання. 2. Трудова діяльність. 3. Зв'язок із сучасністю. У такий спосіб планомірно організована педагогічна робота давала змогу дитині орієнтуватися в основних сферах дійсності - природі, створених руками людини предметах, явищах суспільного та власного життя і діяльності, у самій собі.

Визначались основні види трудової діяльності дітей: самообслуговування, господарча та ручна робота з природним матеріалом, деревом. Українські педагоги усвідомлювали необхідність культивувати ці види, починаючи з раннього віку, з урахуванням перехо-

ду від процесуальних дій до цілеспрямованих та зростання фізичних і психічних можливостей малят. Однак, працівники, зайняті вихованням дітей до 4-х років, зіткнулися з проблемою, які трудові навички і в якій послідовності формувати, щоб на їх основі створювати умови для наступних складніших видів праці дітей середнього та старшого дошкільного віку. Так виникла потреба у створенні програми навчання і виховання дошкільників.

У другому розділі "Основні напрями розвитку теорії та практики виховання дітей працею /20-30-ті роки/" висвітлено теоретичні засади виховання та навчання дітей у процесі трудової діяльності, охарактеризовано форми та методи навчально-виховного процесу. Окремим параграфом подано зміст дитячої праці, відображений у програмних документах дошкільних закладів і в практиці дитсадків.

Теоретичні засади проблеми виховання і навчання дітей працею у 20-ті роки встановлювалися з позицій антропологізації і організаційно оформлялися завдяки розвитку української школи рефлексології та педології. У розділі розглядаються погляди П.Блонського, М.Басова, С.Шацького, О.Зелужного, І.Соколянського, а також А.Макаренка та інших педологів і педагогів на проблему виховання дітей працею.

У 20-ті роки рефлексологія вважалась наукою про поведінку людини й експериментальним шляхом вивчала вияви людської діяльності. Рефлексологія створила спеціальну науку - педагогічну рефлексологію, мета якої, виходячи із знання про дитину, її фізіологію, анатомію, на основі умовних і безумовних рефлексів раціонально організувати все життя дитини, її виховання. Педологія своїм змістом охоплювала антропометрію, фізіологію, соціологію та психологію дитини. Рефлексолог, педолог І.Соколянський стверджував, що формування навичок трудової діяльності підлягає загальним для

всіх навичок законам утворення сполучних рефлексів і їхніх даних.

На практиці у вихованні трудових навичок існувало два підходи: одні педагоги вважали, що виховати трудові акти та ознайомити дитину з трудовою діяльністю можна тільки безпосередньо на праці; інші твердили, що дитина, розвиваючись, пізнає трудову діяльність людей і набуває низки вмінь та навичок здебільшого в грі. Зрозуміло, що питання взаємозв'язку гри і праці є провідними у вихованні дітей. Однак, "коли ми спочатку тренуватимемо дитину у грі і в процесі її відтворюватимемо з нею трудовий процес, а потім перенесемо її на самий трудовий процес, то ми не матимемо сподіваного ефекту. Адже ми знаємо, що трудовий акт є умовний рефлекс, і, як умовний рефлекс, він підлягає всім законам утворення умовних рефлексів. Тому переносити акт гри на працю неможливо, бо кожному з даних процесів відповідають свої подразники й реакції"⁵. Трудова діяльність передбачає доцільне спрямування зусиль на досягнення результату. У цьому особливість праці, чим вона й відрізняється від гри, що може бути завершена на будь-якому етапі її розвитку. До того ж за своїм характером, змістом, причинами та мотивами виникнення ці види діяльності є різні.

Вихід у світ першої української програми /проекту/ діяльності дошкільної установи відбувся у 1928 р. як результат роботи Херківської центральної дослідно-педагогічної станції Управління соціального виховання Наркомосу УРСР. У проекті програми, що розкривала зміст та види праці, було розроблено спеціальну поетапну технологію виховання "життєво-необхідних", "соціально-корисних" /трудова і колективних/ та інших навичок за методикою

5. Практика дошкільної роботи. За ред. проф. І. О. Соколянського і проф. О. С. Залужного // - Держ. вид. України. - 1930. - С. 52.

І.Соколянського, що ґрунтувалася на основних теоретичних положеннях рефлексології.

Праця в дитсадку найчастіше спрямовувалася на задоволення потреб колективу. Ось чому виникла необхідність у розробці концепції колективу, починаючи з груп дітей молодшого віку. Передбачалася організація колективу самоуправління, в якому дошкільники могли б вирішувати наявні протиріччя, вправлятися в плануванні своєї діяльності, оцінювати результати праці, тобто це мав бути виховний колектив самостійних дітей, здатний до самоуправління. Керівництво самоуправлінням здійснювалося опосередковано, через діяльність, зокрема трудову. Таким чином, особливої актуальності в кінці 20-х років набула теза Л.С.Виготського про те, що там, де пересікаються так звані горизонтальні лінії розвитку процесу формування колективу і вертикальна лінія вікового розвитку, лежить період реального розвитку здатності до самоуправління. У програмі відбулось злиття ідей Ф.Фребеля, М.Монтесорі, С.Русової про саморозвиток, самовиховання як рушійну силу розвитку, закладену в природі та людині та про самоуправління, як метод організації колективу, в загальну ідею демократичної системи управління в умовах дитсадка. Стимуляція виникнення й розвитку у дитини здатності до самовиховання, стійкої потреби у безперервному самодосконавленні є важливою метою виховної діяльності й найпереконливішим критерієм її ефективності. Індивідуальний розвиток дитини стимулювався бригадою чи ланкою як базовим колективом і спільною роботою дітей.

Таким чином, традиційні в Україні міжособистісні та господарські об'єднання у формі побратимств, посестринств, братств, спрягань, товариств, кооперацій, громад, спілок, гуртів були підґрунтям, своєрідними прототипами малих об'єднань дітей - ланок, бригад, колективів, тощо. Такі дитячі угруповання за своєю

сутністю були гуманними, демократичними та розвивальними, а тому різко відрізнялися від формальних колективів.

Отже, теоретичні положення про виховання дитини в процесі діяльності та в колективі були визначальними у дошкільній справі впродовж 20-х років. Очевидно, що споконвічна народна традиція формування особистості в праці стала панівною і в суспільному вихованні.

Матеріали засвідчують, що протягом 20-30-х років зміст праці із самообслуговування та методика його проведення зазнали значних змін. Залучення до самообслуговування розширювало сферу самостійної доцільної діяльності дитини, сприяло підготовці її до реального життя, починаючи з наймолодшого віку. До створення програми діти в основному набували культурно-гігієнічних і трудових навичок стихійно, завдяки самостійним вправлінням та пошуковим діям, що призводило до безцільної трати сили та енергії, викликало почуття незадоволення. Навчання ж вихованців трудових дій відповідно до програмних завдань у планомірно організованій діяльності чи згідно ігрових інтересів дитини стало прогресивним явищем у роботі дошкільних закладів.

Багатий практичний матеріал щодо використання господарчої праці дає змогу зрозуміти різноманітність її змісту: обслуговування їдальні, групової кімнати, куточка природи, догляд за двором, праця на городі, в садку тощо. Малюків привчали додержувати гігієни, естетики кожного дитсадка чи майдану, чистоти в приміщеннях "дошкільних кімнат" та "дитячих куточків" і стежити за власними речами, а також до охайності, порядку, дисципліни.

У нашому дослідженні йдеться про те, що в цей період розширювався зміст ручної праці внаслідок використання різноманітних матеріалів: текстури, паперу, картону, а також котушок, камінців, черепашок, моху, кори, лози, шишок, пір'я, рафію, соломи,

очерету, гороху, вовни тощо. Знання дітям подавалися так, щоб вони могли поступово зрозуміти єдність між людиною і природою і розвиватися в гармонії з нею. Ось чому поширеними були прогулянки, екскурсії в ліс, поле, на річку та інші трудові заняття в природі.

Характерно, що з дітьми проводили спеціальні заняття: одні тематично окреслені педагогом, інші ж повністю відповідали бажанням самих дітей. Щоденні заняття в "робітних" кімнатах розвивали вміння ставити мету, розв'язувати трудове завдання, співпрацювати; виробляли естетичні смаки та давали простір для втілення дитячих задумів. У досвіді керівництва працею позитивним є прагнення педагогів аналізувати тематику і конструкцію дитячих виробів та іграшок, сприяння творчим пошукам в індивідуальній та колективній діяльності дітей.

Посильна праця з виготовленням предметів для ігор та побуту прокладала перший крок до політехнічного навчання, оскільки дитина мала можливість використовувати й перетворювати різноманітні матеріали, знайомитися з інструментами.

20-ті роки характеризувалися пошуком ефективних форм трудової діяльності дітей на заняттях та в повсякденному житті для того, щоб малюки діставали радість від своїх ініціативних дій, спільної праці, від її результату. Основними формами трудової діяльності дошкільників стали колективна /колективно-фронтальна, колективно-групова, робота в парах/ та індивідуальна /індивідуально-фронтальна, індивідуально-групова, індивідуальна/. Педагоги, орієнтуючись на потреби дітей, їхні життєвий досвід та навички до активної діяльності, зацікавленість усім новим, керували процесом спілкування і діяльності дітей в конкретних умовах повсякденного життя власною участю та прикладом, забезпечували малюкам психологічний комфорт, розвивали почуття причетності та

довір'я один до одного. Відповідальна, цілеспрямована праця на досягнення спільної мети давала більше педагогічного ефекту, ніж так звана "вільна праця", тобто стихійно зумовлена оточенням.

Дослідженням встановлено, що з кінця 20-х і впродовж 30-х років, коли в суспільстві утверджувався антидемократичний режим у результаті економічної і соціально-політичної кризи країни, почалися "дегуманізація" змісту дитячої праці й відхід від перевірених практикою доступних форм і методів роботи. У 30-ті роки у зв'язку із запровадженням політехнізації намітились збочення у використанні форм навчального заняття: у дитячих садках "робітні" кімнати заповнили механізованими та електричними верстатами /наприклад, для розпилювання дерев'яних дошок/, а також свердлильними, ткацькими, столярними, що іноді призводило до завищення оцінки дитячих фізичних можливостей, а нерідко до витіснення з виховного процесу ігор та забав так званою виробничою працею.

Перекручення ідеї політехнізації дошкільних закладів, переоцінка впроваджуваних в практику роботи форм та методів трудової діяльності /соціалістичне змагання, ударництво/, ненаукові принципи систематизації знань спричинили зародження навчально-дисциплінарного підходу до виховання, переважно фронтальних форм роботи, починаючи з дітьми молодшого дошкільного віку, зарегламентованості їхнього способу життя, нівелювання системи духовних цінностей. Щоб вибрати зміст праці та форми навчальних занять, педагоги змушені були керуватися не теоретико-практичними надбаннями та апробованими часом послідовними раціональними методами організації трудових процесів, а як самоціль ставили завдання участі дітей у "соціалістичному будівництві". Заідеологізованість, адміністративно-бюрократичний стиль роботи дошкільних уста-

нов, їх однотипність, формальний підхід до формування колективу і діяльності дітей, перевантаження "Програми для дошкільних закладів" /1932/ великим колом знень і навичок, уніфікація програм /починаючи з 1935 р./ та спрощення у порівнянні з попередніми, не сприяли теоретико-практичному розвитку дитячої праці. Намітилась тенденція до повної практичної відмови від дидактичних матеріалів, обладнання для трудових занять і побудови педагогічної роботи на природних матеріалах, явищах життя і видах діяльності. Негативний вплив на стан організації трудової діяльності дошкільників формував погляд на дитину лише як на об'єкт докладання сил виховної системи, а не на особистість, неповторну індивідуальність з власними потребами, смаками, інтересами і здібностями. Відступ від національно-культурних традицій виховання та ігнорування попереднього позитивного досвіду організації трудової діяльності призвели до перекручень змісту, форм і методів у дошкільній справі, до згасання дитячої активності в діяльності. У ці роки застосовувались методи /здебільшого словесні/ прямого впливу на дитину, які занадто регламентували процес трудової діяльності, не враховували потреби малят до співпраці. Особистість розглядалася у відриві від колективу, трактувалась з точки зору її функцій.

У висновках розкриваються основні положення дослідження.

Теоретичні засади проблеми виховання і навчання дітей працею виклали такі вчені, як С.Русова, І.Соколянський, О.Залужний, А.Макаренко. Гуманістичні ідеї російських педагогів А.В.Луначарського, Н.К.Крупської, С.Т.Шацького, П.П.Блонського творчо використовувалися у дошкільній справі і збагатили методику виховання дітей працею. Навчально-виховний процес сприяє розвитку особистості, якщо створено умови для вироблення у дітей навичок ручної праці, уміння та бажання трудитися, а також свідомого засвоєння

дітьми знань, осмисленого підходу до трудового процесу. Своїми науковими концепціями, узагальненням зарубіжного досвіду демократичної педагогіки та засобів народної культури українські вчені розробили конкретні шляхи виховання дітей у праці.

Удосконалення педагогічного процесу в різних типах дошкільних закладів, спрямованих на забезпечення вільної самостійної діяльності і творчості дітей, передбачає перетворення предметного середовища та організації життя колективу дошкільників на використання бажаної повсякденної, доступної праці, необхідної та значущої як для самої дитини, так і для навколишніх. Різноманітні види дитячої праці відігравали свою "будівничу і цементуючу" роль у змісті всієї навчально-виховної роботи, сприяли розвитку позитивних рис характеру дітей.

Найбільш ефективно виховання та навчання дітей у праці здійснювалися при планомірній педагогічній організації зовнішнього оточення і видів праці, її змісту, форми трудової діяльності у співпраці з дорослими, загальній трудовій атмосфері колективного життя дошкільників. При цьому приділялась увага дитячим бажанням і нахилам у виборі діяльності і її форми - спільної з ровесниками чи індивідуальної.

Оновлення у 20-х роках організаційних форм навчальних занять /від фронтальних до роботи з невеликими групами дітей та індивідуальних/ сприяло формуванню в дошкільників самоаналізу своєї праці, поведінки, думок і почуттів, поваги до внутріколективних цінностей, початків самоврядування, здатності ставити перед собою мету, приймати рішення і реалізувати їх.

Між деякими напрямками науково-дослідної роботи, що проводиться сьогодні, і пошуками теоретиків та практиків дошкільної справи 20-30-х років можна встановити послідовні зв'язки. Так, особливо актуальними є сьогодні питання організації такої предметно-

практичної діяльності дітей, що відповідала б їх здібностям та вмінням, приносила задоволення, враховувала індивідуальні особливості кожного дошкільника та потреби колективу; створення альтернативних методик трудового розвитку особистості, вивчення форм трудового заняття та педагогічного стимулювання.

Перспективними для подальшого дослідження є вивчення і розробка ефективних засобів навчання і виховання дітей у сільських та міських типах дошкільних закладів на основі трудового принципу з урахуванням екологічної обстановки, етнографічних особливостей регіону, національної психології і традицій сім'ї, орієнтованих на виховання духовної трудолюбивої особистості.

Основні положення дисертаційного дослідження відтворено в таких публікаціях:

1. Твори М.Коцюбинського в дитячому садку // Співець гуманізму і краси: Тези доповідей та повідомлень обласної науково-методичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження М.М.Коцюбинського 26-27 жовтня 1989 р. - Вінниця, 1989. - С.51-53.

2. Трудове і естетичне виховання дошкільників на творах Т.Г.Шевченка // Тарас Шевченко: Тези доповідей та повідомлень обласної науково-методичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження поета 11-12 травня 1989 р. - Вінниця, 1989. - С.78-80.

3. С.Ф.Русова про виховання працею // Дошк.виховання. - 1992. - № 8. - С.18.

4. Народні ігри // Методичні рекомендації до програми виховання дітей дошкільного віку "Малятко". - Київ, 1993. - С.48-64.

5. В.О.Сухомлинський про трудове життя дитячого колективу // Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти. Тези міжнародної науково-практичної конференції. - ч.2. - Кіровоград, 1993. - С.112-114.

Melnichuk M.I. The bringing up of children at the preschool age in the labour activity /based on the material of Ukraine's preschool institutions from the end of the XIXth century till 1930's/ The Theses of Candidat of Sciences (Pedagogy) - 13.00.01 (Theory and History of Pedagogy), Institute of Pedagogy AcPs of Ukraine, Kyiv 1995.

On the basis of pedagogical theory's analysis the main, for that time, tendencies towards the solution of the problem of labour bringing up have been distinguished: to regard the problem from the standpoint of pedagogics, psychology, reflexology, pedology. The Ukrainian scientists' own position in their approaching the solution of the labour upbringing problem on the principles of national character, humanism, anthropology, on those of democracy and free bringing up has appeared. The conception of Russova S.F. on the creation of pre-school institutions and on the determining role of the labour in the children's teaching and in the forming of a collective has been firmly established. The stages of the solution for the problems of children's bringing up in the labour have been revealed in the practice of pre-school institutions' functioning: the end of the XIXth century - 1920, when under the influence of ideas of free bringing up, under that of insufficient theoretical and practical elaboration of the problem the teachers considered as possible to carry out the tasks of bringing up in the labour with the aid of creating conditions and indirect methods of guidance; 1920's - one had declared the leading role of bringing up in the process of the child's labour activity, the system of types, forms, methods and substance of the labour activity had been worked out. 1930's - some gradual and then full lowering of attention towards the problem in the practice, took place.

Мельничук М.И. Воспитание детей дошкольного возраста в трудовой деятельности /на материале дошкольных учреждений Украины конца XIX - 30-х годов XX стол./.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики, Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1995.

Для исследуемого периода характерно освещение вопроса с позиции педагогики, психологии, рефлексологии, педологии и других наук. Обозначилось собственное демократическое направление украинских ученых, ориентировавшихся на Европейские научные достижения в решении проблемы обучения в труде на основе народности, гуманизма, антропологизма, идей свободного воспитания. Важное место уделено концепции известной просветительницы С.Ф.Русовой о роли ручного труда в воспитании детей и формировании коллектива. Определено этапы в решении вопросов воспитания детей в практике работы дошкольных учреждений: I - конец XIX стол. - 1920 г., когда под влиянием идей свободного воспитания, демократической педагогики воспитатели представляли возможным реализацию задач воспитания в труде с помощью создания условий и косвенных методов руководства. II - 20-е годы - признавалась ведущая роль педагога и детского коллектива в процессе трудовой деятельности дошкольников, а также разработана система видов, форм, методов и содержания детского труда, которая служит основой для современных дошкольных учреждений и представляет научно-практический интерес для многих высокоразвитых стран. III - 30-е годы - недооценивалась роль труда в воспитании физически и психически здоровых детей.

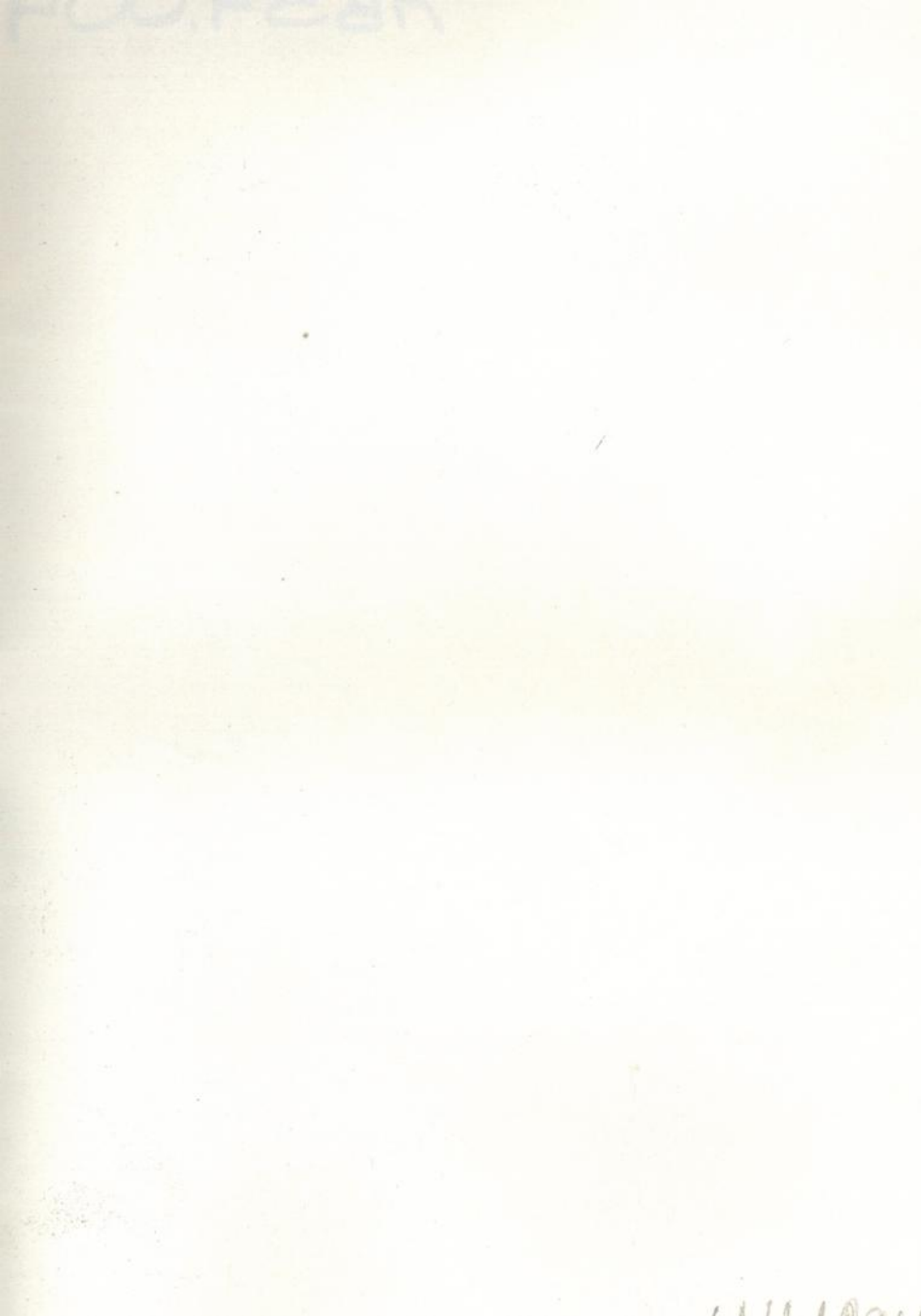
Ключові слова: трудова діяльність, ручна праця, трудовий принцип, типи дошкільних закладів.

Мельничук

Підписано до друку 21.II.1995 р. Об. I, 4. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 312. Безкоштовно.

ЛОД УДПУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AB 34.004